

UOT-811.11-112

Səhifə: 165-168

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.1.165>

Gülbəniz Cahangirova
Azərbaycan Dillər Universiteti
e-mail: vuqar.cahangirov.72@mail.ru

QLOBALLAŞMA VƏ ONUN MÜASİR DİL SISTEMLƏRİNƏ TƏSİRİ

XÜLASƏ

Məqalədə qloballaşma və onun müasir dil sistemlərinə təsirindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, qloballaşma prosesi bir çox sahələrdə olduğu kimi, dilçilikdən də yan ötməmişdir. Nəticədə, bir çox dillərin məhv olma riski əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Dillərin mənimsənilməsi və yoxa çıxması, bəzi dillərin ərazisinin kiçilməsi və digərlərinin genişlənməsi prosesləri ilk dillər yaranandan bəri insan inkişafının demək olar ki, bütün mərhələləri üçün xarakterik olmuşdur. Bu təbii və qaçılmaz bir prosesdir. Dil davranış normalarının və həyat tərzinin təşkili xüsusiyyətlərini nəsil-dən-nəslə ötürür, yəni cəmiyyətin bütövlüyünün bərpaşında və etnomədəni davamlılığın təmin edilməsində həlledici rol oynayır.

Açar sözlər: qloballaşma, dil sistemi, müasir dil, inteqrasiya.

Giriş: Qloballaşma ümumi bir anlayış olub cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edir. Dünya miqyasında fərqli mədəniyyətlərdən, millətlərdən olan insanlar, dövlətlər, qarşılıqlı əlaqədə olaraq, bir-birlərinə inteqrasiya edirlər. Bu inteqrasiya, yüksək kommunikasiya və nəqliyyat texnologiyalarının inkişafı nəticəsində qloballaşma daha geniş ərazilərə yayılmışdır.

Qloballaşmanın dil sistemlərinə təsiri və insanların bu dillərdən necə istifadə etməsi məsələsi daim maraq doğurmuşdur. Belə ki, qlobal dil kimi ingilis dilinin multikulturalizm konsepsiyasındakı rolu çox mühümdür. Lakin ingilis dilinin hakim dil olması dünyada mövcud olan multikultural və çoxdilli sistemi təhlükə qarşısında qoyur.

“Qloballaşma” termininə 1950-ci illərin əvvəllərində “Yeni Təhsilə Doğru” başlıqlı nəşrdə rast gəlinir və orada insan təcrübəsinin təhsildəki vahid mənzərəsinin yaradılmasının vacibliyindən danışılır [1, s.136]. Qloballaşmanın tarixi ilə bağlı dəqiq məlumatlar olmasa da, nəzəriyyəçilər müxtəlif təkliflər irəli sürmüşdülər. Bəzi alimlərin fikrincə qloballaşma müasir dövrü əhatə edən bir sistemdir, bəzi alimlərin fikrincə isə, qloballaşma daha qədim tarixə söykənir.

T. L.Friedman qeyd edir ki, qloballaşma üç mərhələdə yaranmış və davam etmişdir.

1. Birinci mərhələyə ölkələrin qloballaşması aid edilir 1492-1800

2. İkinci mərhələyə şirkət və ya iri müəssisələrin qloballaşması aid edilir – 1800-2000

3. Üçüncü mərhələyə isə insanların mədəniyyətlərinin bir-birinə inteqrasiyası nəticəsində qloballaşma prosesinin inkişaf etməsi və genişlənməsi aiddir– 2000 və ondan sonrakı dövr [5].

Qloballaşma termini iqtisadi mənada daha çox işlənməsinə baxmayaraq diskursda da geniş şəkildə müzakirə olunur. Bu termin “beynəlxalqlaşma” termini ilə üst-üstə düşür, lakin nəzəriyyədə daha az istifadə edildiyi üçün “qloballaşma” termini konsept kimi formalaşmış və multikulturalizm anlayışının açıqlanmasında mühüm rol oynamışdır. Buna səbəb “qloballaşma”nın özündə iqtisadi amillərlə yanaşı, siyasi, sosial, ekoloji və mədəni amilləri də birləşdirməsidir. Bu cəhətdən qloballaşma “dil” faktoru ilə qarşılıqlı əlaqədə formalaşır, başqa sözlə desək, bir dilin digər dillərə inteqrasiyası qloballaşma prosesini sürətləndirir. Dilin qloballaşma prosesi üçün vacib olduğunu göstərən əsas amillərə aşağıdakılar aiddir: -birincisi, dilin vasitəsi ilə müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar arasında ünsiyyət asanlaşır, eyni zamanda onların “fərqli mədəniyyət” anlayışı genişlənir; -ikincisi, xarici, xüsusilə də, geniş yayılmış dilləri bilmək insanlarda qlobal düşünmə prosesini inkişaf etdirir və bu prosesi dərk etmələrini asanlaşdırır.

Qloballaşma üçün ümumi bir tərif versək, onu dil ilə qarşılıqlı əlaqədə vermək daha doğru olar. Dil eyni coğrafi ərazidə yaşayıb fəaliyyət göstərən, eyni icmadan olan, o cümlədən eyni millətdən və mədəni köklərdən olan insanların ümumi sözlər vasitəsilə qurduğu kommunikasiya və ya ünsiyyət sistemidir. Q. Terbornun fikrincə, “*qloballaşma olmadan dillər sürətli şəkildə inkişaf edər, o cümlədən dünya dilləri olmadan da qloballaşma bir proses kimi mövcud ola bilməzdi*” [4, s.21]. R. Tuhus-Dubrov qeyd edirdi ki, ingilis dilinin geniş şəkildə vüsət alması və bir çox proseslərin mərkəzində olması onun “qlobal dil” kimi inkişafını təmin edir. İngilis dili 2000-ci illərin əvvəllərinə qədər Mandarin dilindən sonra ən çox danışılan ikinci dil idi. Reklamaların, filmlərin, musiqinin dili olması insanların əksəriyyətinin bu dildə danışmasına səbəb olurdu. Lakin hazırda ingilis dilinin nüfuzu azalmaqdadır və insanlar ingilis dilindən əvvəlki kimi istifadə etmirlər. Buna səbəb digər dillərin nüfuzunun artması olmuşdur [2, s.82].

Dillərin mənimsənilməsi və yox olması, bəzi dillərin ərazilərinin kiçilməsi və digərlərinin genişlənməsi ilə bağlı proseslər ilk dillər yaranandan bəri insan inkişafının demək olar ki, bütün mərhələləri üçün xarakterik olmuşdur. Bu təbii və qaçılmaz bir prosesdir.

Qloballaşma bütün iqtisadi və onunla birlikdə bütün digər mədəni və sosial prosesləri əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirdi. Bu o, deməkdir ki, müasir dillərin əksəriyyəti üçün onların yox olma təhlükəsi əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Hazırda dünyada 7 minə yaxın dil və dialekt var. Mütəxəssislərin fikrincə, yaxın 100 ildə bəşəriyyət bunların yarısını və onlarla birlikdə tarixi, mədəniyyəti, bu dillərdə danışan xalqların biliyini və s. itirəcək. Ən təhlükəli vəziyyət ikidilli ölkələrdədir.

Qloballaşma təbii və qaçılmaz bir prosesdir, bəşəriyyətin inkişafının növbəti mərhələsidir. Bu halı dərk edərək onun linqvistik sferada hansı nəticələrə gətirib çıxara biləcəyini fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirmək lazımdır. Beləliklə, hər hansı bir tam dilin bir çox funksiyası var. Ancaq müasir dillərdən hər hansı birinin yalnız mücərrəd bir dil deyil, konkret bir milli dil olması səbəbindən hər bir dil qaçılmaz olaraq bir sıra əlavə funksiyalara malikdir.

Milli dillər müəyyən işarə sistemində ifadə olunan, özünəməxsus mədəni-tarixi orijinallığı ilə seçilən və insanın idrak fəaliyyətinin əsas formalarından biri olan bir növ informasiyanı təmsil edir. İnsanların dilin köməyi ilə aktiv ünsiyyət prosesində ətrafdakı gerçəkliyi tanımaq və dəyişdirmək üçün bənzərsiz qabiliyyəti, dilin zənginliyinə sahib bir insanın üstünlüklərini təmin edərək dili yaradıcı, yaradıcı bir prinsip kimi qəbul etməyə imkan verir.

A.D. Karnışev milli (və ya etnik) dilin aşağıdakı əsas funksiyalarını müəyyən edir:

- birincisi, dil bu etnik qrup üçün ən mühüm anlayış və simvolları ifadə edən vasitədir;
- ikincisi, bir etnik qrupun bütün nümayəndələri arasında ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış edir;
- üçüncüsü, dil hər bir fərdin öz mənəvi dünyasını təşkil edən ən dərin, ən səmimi hiss və duyğuları ifadə etməsini təmin edir;
- dördüncüsü, dil sayəsində ənənəvi mədəniyyətin ən əhəmiyyətli dəyərlərini müxtəlif nəsillərin nümayəndələri arasında və çox yazılı formalarda və uzaq əcdadların dəyərləri ilə mübadilə etmək mümkündür;
- beşincisi, milli dil olmadan etnik qrupa xas olan mentalitetin (dünyagörüşü və dünya dərkini), etnik qrupun mənəvi sərvətinin mühüm xassələrinin daha da inkişafı mümkün deyil [3, s.110].

Etnomədəni kimliyin müəyyənedici keyfiyyət xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanmasında dilin sistem yaradan rolu etnomədəni kimlik fenomeninin tədqiqinə sosial-fəlsəfi və mədəni yanaşmaların ən mühüm problemlərindən biri kimi görünür. Bu, bir etnosun əsas komponentləri arasında dilin xüsusi yeri və hər şeydən əvvəl, etnosun lüğətində təsbit edilmiş nəsillərin ümumiləşdirilmiş təcrübəsi, habelə bu təcrübənin yeni nəsillərə ötürülməsi ehtimalı səbəbindən uzun müddət etnik kimliyin ən vacib amillərindən biri kimi qəbul edilən dil olması ilə əlaqədardır. Dilin inkişafı müəyyən bir müstəvidə onun ənənəvililiyi və mühafizəkarlığı ilə ziddiyyət təşkil edir. Sosial-mədəni proseslərdə ilk tendensiyanın (dil inkişafı və zənginləşməsi) üstünlük təşkil etməsi halında, etnosların əsas mənəvi keyfiyyətlərinin, ənənələrinin, mədəni dəyərlərinin birləşdirildiyi, etnosların lüğət və nitq təcrübələrində təsbit edilmiş əvvəlki nəsillərin tarixi yaddaşının, sosial-mədəni təcrübəsinin olması səbəbindən etno-mədəni kimliyin əsaslarının aşınması təhlükəsi yaranır;

yeni nəsillərin həyatında və ünsiyyət proseslərində tədricən etnik-mədəni amillər yox olurlar, tənzimləyici funksiyalarını itirirlər və sosial əhəmiyyətindən məhrum olurlar. Qloballaşma şəraitində milli dillərin inkişafının bu xüsusiyyəti və müasir inteqrasiya proseslərinin güclü təsiri həm hazırda müşahidə olunan nəsil fərqi, həm də yerdəyişmə vəziyyətində olan etnik qrupların dillərinin dəyər və yayılmasının dəyişməsinə təsir göstərir.

Dil təkcə ünsiyyət vasitəsi, müxtəlif mədəniyyətlərin ifadə və qorunma forması deyil, həm də ictimai həyatın ən yüksək funksiyalarının daşıyıcısıdır. Dil etnik qrupun mədəniyyətini və məntiqini formalaşdıran ən mühüm vasitə kimi etnomədəni və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərin çoxaldılması, möhkəmlənməsi və qorunub saxlanmasının ən mühüm mexanizmlərindən biri, onların nəsillərə ötürülməsi vasitəsidir. Bu baxımdan, nəsillərin etnomədəni təcrübəsinin qorunub saxlanmasında, möhkəmləndirilməsində və təkrar istehsalında, etnik mədəniyyətlərin özünəməxsusluğunun və özünəməxsus xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanılmasında insanlar arasında ənənəvi ünsiyyət mexanizmi kimi dilin yeri və rolunun tədqiqi xüsusi aktualıq kəsb edir.

Qloballaşma prosesləri və yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə müəyyən edilən yeni sivilizasiya şəraitində etnomədəni kimlik problemi dilin etnomədəni davamlılığın sosial-mədəni mexanizmi kimi rolunun nəzərdən keçirilməsinə yeni yanaşmanın işlənilməsi və hazırlanması zərurətini ortaya qoymuşdur. “Dünyanın mənzərəsi” konsepsiyasının və onun dünyanın elmi mənzərəsi, dünyanın metafizik mənzərəsi, dünyanın konseptual mənzərəsi, dünyanın mədəni və linqvistik mənzərəsi kimi müxtəlif modifikasiyalarının əlaqəsi məntiqi ilə diktə olunur. Metodoloji cəhətdən bu yanaşma sosial və virtual reallığın müxtəlif sahələrinin dünyanın etnik və etnik-linqvistik mənzərəsinin əlaqəsi və qarşılıqlı asılılığı nöqtəyi-nəzərindən aydın strukturlaşdırılmasına kömək edir.

Nəticə: Etnosların tarixi və mədəni inkişafı prosesində dünyanın etnik mənzərəsinin leksik tərkibinin və semantik dolğunluğunun formalaşması baş verdi, ilk növbədə dildə və digər simvolik sistemlərdə etnik mədəniyyətin müəyyən edici xüsusiyyətlərinin bərpası mexanizmləri kimi təsbit edildi. Tarix boyu formalaşan etnosların dil mənzərəsi sayəsində xalqın tarixi yaddaşı qorunur, nəsillərin etnomədəni təcrübəsi yayımlanır. Dil davranış normalarının və həyat tərzinin təşkili xüsusiyyətlərini nəsildən-nəslə ötürür, yəni cəmiyyətin bütövlüyünün bərpasında və etnomədəni davamlılığın təmin edilməsində həlledici rol oynayan xalqların bənzərsiz sosial təcrübəsinin qorunması və toplanmasını həyata keçirir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Turner B, “Handbook of Globalization Studies”, 2nd edition, London: Routledge/ Taylor & Francis, 2016, pp. 100-150.
2. Turus-Dubrow R. World’s Languages are Fast Disappearing. 2002, p.81-84.
3. Карнышев А.Д. Межэтническое взаимодействие в Бурятии: социальная психология, история, политика. Улан-Удэ, Бурят. ун-та, 1997. 184 с.
4. Терборн Г. Мультикультуральные общества. Москва, 2001, с. 61
5. <https://www.thomasfriedman.com/the-lexus-and-the-olive-tree/>

Гульбениз Джахангирова

Глобализация и ее влияние на современные языковые системы

Резюме

В статье говорится о глобализации и ее влиянии на современные языковые системы. Отмечается, что, как и во многих областях, он оставил свой след и в лингвистике. В результате для большинства современных языков значительно возрастает опасность их исчезновения. Процессы приобретения и исчезновения языков, сокращение территории одних языков и расширение других были характерны практически для всех этапов развития человечества с момента появления первых языков. Это естественный и неизбежный процесс.

Ключевые слова: *глобализация, языковая система, современные языки, интеграция*

Gulbaniz Cahangirova

Globalization and its impact on modern language systems

Summary

The article deals with globalization and its impact on modern language systems. It is noted that, as in many fields, it left its mark in linguistics as well. It is as a result that the danger of their extinction increases significantly for most of the modern languages. The processes of acquisition and disappearance of languages, the reduction of the territory of some languages and the expansion of others have been characteristic of almost all stages of human development since the first languages appeared. This is a natural and inevitable process.

Key words: *globalization, language system, modern languages, integration.*

Çapa tövsiyə edən: Azərbaycan Dillər Universiteti

Rəyçilər: *dosent Qətibə Mahmudova*
dosent Kəmalə Cəfərova